

24. 1919-cu il 1 avqust şuranın yerinə fəaliyyət göstərməyə başlayan Ermənistan parlamenti çalışmalara başladı. Parlament seçkiləri hərtərəfli bir demokratiya sistemi çərçivəsində keçirildi. Qərribə və təəcəüb doğuran məqam budur ki, demokratik bir qurum içində 80 üzvdən 72-si, yəni hardasa 90 faizi Daşnak idi; digər siyasi partiyalardan sadəcə "SR"lər (Sosial İnkilabçılar qrupu) dörd kürsü qazana bilmişdi. Bu zəfər biz daşnakların gözlərini kor elədi, bu cür bir parlamentin gerçəkdə bir parlament parodiyası olduğunu anlaya bilmədik. Anlaya bilmədik ki, bu seçkilər xalqımızın müstəqil bir siyasi həyat üçün hələ yetişmədiyini sübut etməkdir. Biz parlament zəfərimizin əslində zəfər deyil, məğlubiyyət olduğunu, parlamentə 72 adam yerləşdirərək ayaqlarımızın altındakı zəmini, demokratiyanın təməlini itirdiyimizi fərqində deyildik.

Hakimiyyəti tamamilə ələ keçirərək, cavabdehliklərin də hamısını öhdəliyə götürdüyümüzü anlamırdıq. Amma bizə vacib olan hazırlığımız və mütəxəssislərimiz yox idi. Yenə güclü bir müxalifətin varlığının, sırf bizi təbiiyə etmək, sistem və hüquqdan kənara çıxmağımıza icazə verməmək baxımından lazımlı olduğunu da anlaya bilmədik. Toplantılarımızı parlament zalına daşımaqla bir partiya olaraq varlığımıza son verdiyimizi də anlaya bilmədik.

Ermənistanda parlament yox idi.

Dövlət məsələləri bağlı qapılar arxasında Daşnak fraksiyasının otağında görüş baş tutur, sonra parlament kürsüsündən elan edilirdi. Əslində parlament qrupu da yox idi. Bura da Daşnak Partiyası Bürosunun güclü idarəsi altında onun dediklərini yerinə yetirmək məcburiyyətində idi.

Hökumət də yox idi; o da Büroya bağlı idi və Büronun dövlət içindəki bir növ icraçı orqanı idi. Bu bir Bolşevik sistemi idi. Amma bolşeviklərin tutarlı və açıq şəkildə etdiklərini biz demokratiya qılıfını uydurmağa çalışırdıq.

25. 1920-ci il mayın əvvəllərində bolşevik aksiyaları və qiyam cəhdləri həyata keçirildi.

Bu hərəkət tezliklə yatırıldı. Çanki bir dayağı yox idi. Bizim ölkəmizdə bolşevizm yad bir şey idi, xaricdən də dəstək gəlmədi. Yenə də maraqlı bir vəziyyət yaranmışdı. Bir qrup gənc bolşevik (hətta

Daşnaksütyun partiyasının edəcəyi bir iş yoxdur - Ermənistanın baş nazirinin 1923-cü il məruzəsi (24-30-cu maddələr)

Yerevanda hökumətin burnunun dibində belə) səs-küylü aksiyalar həyata keçirir, hərbi dəstələr arasında propaqanda edir, Gümrüdə dəmiryolu stansiyasını işğal edir və zirehli qatırı ələ keçirə bilirdi.

Bu, hökumətin qayğısız, zəif və məlumatsız olduğunu ortaya qoyur.

26. Bu hadisələrin nəticəsində, ya da onlarla bağlı olaraq bir növ çevriliş gerçəkləşdi. Parlament hökumətinin yerini diktator səlahiyyətlilərlə təchiz olunmuş Daşnaksütyun Bürosunu aldı.

Bütün qanuni üsullara əməl olunmuşdu və bütün proses parlament sistemi çərçivəsində seyr etdi. parlament 5 may tarixində A. Hasovun istefasını qəbul etdi (ki, Büronun tələbi çərçivəsində gündəmə gəlmişdi), yeni hökuməti qurmaq vəzifəsi Doktor A. Ohancanyana verildi. Eyni toplantıda Ohancanyan nazirlərin siyahısını təqdim etdi. Bu siyahıda Daşnaksütyun Bürosu üzvlərinin hamısı yer almışdı. başqaları yox idi. Parlament siyahını təsdiq etdi, daha sonra toplantılara bir müddətlik ara verildi və yenidən toplantıların başlayacağı tarixə qədərki dövrdə bütün səlahiyyətlərini yeni hökumətə təhvil verdi.

Ermənistan parlamenti (yəni Daşnak fraksiyası, yəni Büronun özü) Daşnak-sütyuna bir diktator hakimiyyətini həvələ etdi.

Bu, Daşnaksütyun partiyasının 9-cu konqres qərarlarına zidd idi.

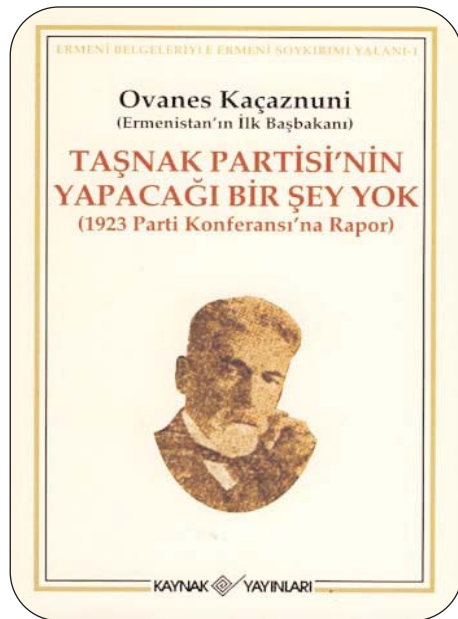
Bir şey dəqiq idi: beləliklə, çirkin kulis fəaliyyətləri lazımsız bilinmiş, vəziyyət aydınlığa qovuşmuş və həqiqət görüntüsü almışdı. Partiyanın ölkəni açıq-aşkar idarə etməsi, eyni işi gizli şəkildə etməsindən daha yaxşı və daha seçiləsi vəziyyət idi.

27. Payızın əvvəllərində Ermənistan-Türkiyə müharibəsi başladı; bu müharibə bizi çökdürdü.

Biz müharibədən qaça bilərdikmi? Böyük bir ehtimalla xeyr.

1918-ci ildə məğlub olan Türkiyə iki il dincini aldı. Bu iki il içində türklər canlandılar. Yeni gənc və vətənpərvər duyğularla hərəkət edən bir nəsillə ortaya çıxaraq Anadoluda öz ordusunu yenidən təşkilatlandırmağa başladı. Türkiyədə

milli şüur və özünümüdəfiə hissi oyanmışdı. Onlar Kiçik Asiyada gələcəklərini heç olmasa bu şəkildə təmin edə bilmək üçün Sevr müqaviləsinə hərbi güclə qarşı çıxmaq məcburiyyətində idilər. Bunun isə şimali şərqdə yox, cənubi qərbdə həyata keçəcəyi bəlli idi.

Fəqət öz güclərini oraya yerləşdirmək və yunanlara qarşı cəbhəni ayaqda saxlamaq üçün Ermənistan tərəfdən arxa cəbhədən əmin olmalı idilər. Bəlkə onların Qarsa və Gümrü bazalarında bol olan əsgərə də ehtiyacları vardı.

Bəlkə də öz güclərini əvvəlcə zəif bir düşməne qarşı sınamaq və daha ciddi bir cəhd üçün özlərindən əmin olmaq istəyirdilər. Heç kim türklərin bu duyğular və niyyətlərində olub-olmadıklarını qəti şəkildə dəyə bilməz. Fəqət müharibənin qaçılmaz olduğu bəllidir. Türklərə bu lazım idi. Bu ehtimallara rəğmən bir məqam da mübahisə olunmazdır. Biz müharibədən yayınmaq çün etməyimiz lazım olan hər şeyi etmədik. Nəticələr bir qırağa, türklərlə ortaqlıq bir razılaşmaq zəmini yaratmaq üçün var gücümüzlə çalışmalı idik.

Bax, elə biz də bunu edə bilmədik.

Biz bunu lap açıq və bəsit səbəblərdən edə bilmədik. Türkiyənin hansı qüvvələ-

rə sahib olduğunu bilmirdik və öz gücümüzdən çox əmin idik. Müharibədən qorxmurduq. Çünki zəfər qazanacağımıza inancımız bütöv idi. Sərhədlərimizə türklər tərəfindən hansı qüvvələrin yığıldığı mövzusunda məlumatsız idik və bu səbəbdən lazımi tədbirləri ala bilmədik. Əksinə Oltunu gözləmədiyimiz formada ələ keçirməyimiz Türkiyəyə bir meydan oxumaq idi. Sanki biz özümüz müharibə istəyirdik.

Bir məqamı da xatırlatmaq lazımdır ki, 1920-nin payızında biz türklərin gözündə qanite negligable (əhəmiyyəti olmayan dəyər) halına gəlmişdik. Keçən illərin dəhşət saçan hadisələri artıq unudulmuşdu. Xalq da dincini alıb canlanmışdı. İngilis silahlarıyla yaxşı formada silahlanmış və yaxşı təchiz olunmuş bir ordumuz vardı. Kifayət qədər əsgərimiz var idi və Qars kimi vacib bir qala əlimizdə idi. Nəhayət Sevr müqaviləsi vardı və bu müqavilə o dövrdə bəsit bir kağız parçası deyildi, türklərə qarşı önəmli kart idi. Vəziyyətimiz 1918-ci ilin mayında Batumidə olduğu kimi deyildi. Sözümlərin eşidiləcəyinə inana bilərdik, çünki türklər hələ də məğlub vəziyyətdə idilər.

Biz bunu sınaımadıq.

Biz onların dəvətini qəbul etsəydik türklər nə təqdim edəcəkdi? Çox güman Batumi və Brestdən başlayacaq və daha sonra kompromislər edərək 1914-cü ilin sərhədlərinə çəkiləcəkdilər.

Bir addım daha geriləyərək Bəyazid və Eleşkirdən də imtina etmələri mümkün idi.

Sonrası da ki 1920-ci ilin sentyabrında türklərin bundan artıq kompromisə getməzdilər. Əvəzində isə Ermənistan hökumətinin Sevr müqaviləsi çərçivəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarından imtina etməsini istəyəcəkdilər.

Buna erməni hökuməti necə reaksiya verə bilirdi?

Şübhəsiz ki rədd edəcəkdilər. Hökumət bu şərtləri qəbul edə bilməzdi və müharibəni seçərdi.

Sadəcə Daşnak Büro-Hökuməti deyil, hər hansı bir erməni kömuməti də olsa belə edərdi. Mən bu məqamın altından xətt çəkərim. Və bu, partiyamızın günahı-

nı önəmli ölçüdə yumşaltmaqdadır. Hökumət bu şərtləri qəbul edə bilməzdi. Çünki bütün siyasi partiyalar və qruplar, bütün diplomatlarımız, könüllü və bu işdə vəzifələndirilmiş vətən xilaskarları - hamısı tək yumruq olaraq üsyan edər, bu hökuməti baykot edər və günahlandırardılar. Sevr müqaviləsi hamının gözünü kor etmişdi.

Biz indi anlayırıq ki, 1920-nin payızında türklərlə Sevr müqaviləsi bahasına olsa, razılaşmış olsaydıq, çox şey qazanmış olarddıq. Amma o zamanlar bunu anlamırdıq.

Bunlar hamısı ehtimaldır, fəqət bizim o dövrdəki düşüncələrimizi əks etdirməkdədir.

Müharibəsi isə bir həqiqət idi.

Bir həqiqət; bağışlanmaz bir həqiqət bu ki, biz müharibədən yayınmaq üçün heç nə etmədik, əksinə onun üçün zəmin yaratdıq. Bağışlanmaz tərəfi budur: Türkiyənin əsgər gücü mövzusunda məlumatlı deyildik və öz ordumuzu da tanımırıq.

28. Müharibə bizim tam və qəti məğlubiyyətimizlə nəticələndi. Bizim qarnı tox, yaxşı silahlanmış ordumuz silahlarını yerə qoydu və kəndlərə dağılıdı.

Daxili müharibələrdə yağmalamalar və cəzasız qalan talanlar səbəbindən ordunun əhvalı pozulmuşdu. Büro-Hökumət tərəfindən dəstəklənən tərtib olunmuş qoşunlar sistemi ordunun birliyi və bütünlüyünü pozmaqda idi. Ordunun təlimi, döyüş ruhu, təşkilatın sağlamlığı və nizam-intizam; dolayısı ilə dirəniş gücü həddən artıq zəifləmişdi. Hökumət və onun Müdafie Naziri öz ordusunu tanımırdı. Bütün bunlardan əlavə hökumət böyük bir səhv etdi. Əsgər sayını artırmaq məqsədilə tez-tez orduya yeni adamlar çağırır, yaşlı, yorğun, ailə və onun qayğıları altında özəlmiş, zəfilənmiş insanları hərbi xidmətə çağırır, təcili silahlandırır və cəbhəyə yollayırdı. Bu adamlar fərari-lik edib əsgərin əhvalının daha da pozulmasına səbəb olurdu.

29. Noyabrın ikinci yarısında Qarabəkir Paşanın müzəffər dəstələri Gümrüyə daxil oldu. Büro-Hökumət parla-

mentə istefasını təqdim etdi. Bu məğlubiyyət sonrası artıq iqtidarda qala bilməzdi. Türkiyə ilə görüşlərə başlamaq lazım idi. Bunun üçünsə yeni insanlara ehtiyac vardı. Qısa bir tərəddüd sonrası Daşnak və SR-lərdən ibarət S. Vratsyan hökuməti quruldu. Daşnaka nazirlər Daşnaksütyun Partiyasının soil qanadına mənsub idilər. Baş nazirin özü Rusiyaya meyilli idi, SR-lərin isə erməni bolşevik dairələrində əlaqələri vardı.

Bolşeviklərin gəlişi (ki, bunun qaçılmazlığı artıq fərq edilməkdə idi) durumunda bu cür bir hökumətin onlarla daha asan anlaşıla biləcəyinə az da olsa ümid vardı.

30. Türklər artıq Gümrüdə idilər.

Eyni zamanda Rus Qızıl Ordusu Ağstafa istiqamətindən İcəvana və Dilicana girmişdilər.

Bolşeviklərlə türklər arasında hər hansı bir razılaşma varmı?

Bizim çevrələrdə belə bir qənaət çox yaygın idi. Məncə bu yanlış idi. Ən azından indilik ortada bunun bir sübutu yoxdur. Bolşevik (ya da bolşevizm meyilli ayrı-ayrı adamlar) agentlər bəlkə də ordumuzun çökməsinə əmək sərf edə bilərlər.

Amma bunun üçün türklərlə razılaşmağa bir lüzum yox idi. Bundan əlavə bizim məğlubiyyətimizin sürətləndirilməsi üçün bolşeviklərin müdaxiləsinə də ehtiyac yox idi.

Onsuz da Şoregilli əmilər bu iş üçün kifayət edirdi. Bunların tək istəyi mümkün qədər tez evə qayıdaraq buğdalarını biçmək və toplamaq, türklərin hücumunu baş tutanda isə ailələrini və heyvanlarını etibarlı bir yerə qaçdırmaq idi.

Məğlubiyyətimizin səbəbi bolşeviklərin xainliyi, ya da türklərin gücündə deyil, bizim öz gücsüzlüyümüzdə yatmaqdadır. Əlbəttə bolşeviklər bizim məğlubiyyətimizdən yararlandılar, bu, olduqca təbii- dir. Bunun üçün türklərlə bir razılaşma həyata keçirmək lazım deyildi.

Rusiyada zəfər qazanan və Azərbaycanı yerləşmiş bolşeviklərin Gürcüstanla Ermənistanı da girməyinin lazım olduğunu anlamaq çətin deyildi. Bu, sadəcə bir zaman məsələsi idi. Uyğun bir zaman seçilməsi lazım idi ki, çox güc sərf etməyə lüzum qalmasın. Budur, Ermənistanın da vaxtı çatmışdı və bolşeviklər mayda edə bilmədikləri ni dekabrda etdilər.

ardı var...

Dilimizə uyğunlaşdıran:
Eminquey

